

**LANDSKAPS
ARKEOLOGERNA**

KULTURMILJÖVETARE OCH KUNSKAPSFÖRMEDLARE
I RIKSTÄCKANDE SAMVERKAN
www.landskapsarkeologerna.se

Rapport 2018:8

Lennart Klang

Fornlämningen stadslagret inom Gammelstads kyrkby - vad den berättar och varför den är viktig att värna

Nederluleå socken, Norrbottens län

2018-12-20

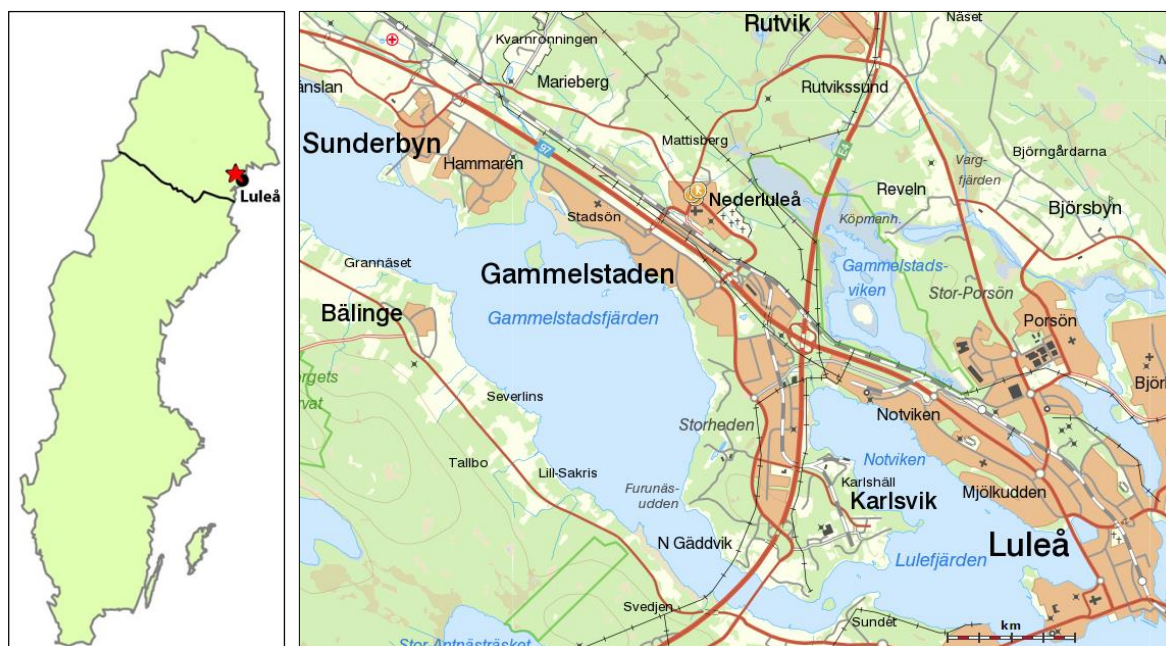
Administrativa uppgifter

Uppdragsgivare:	Länsstyrelsen Norrbotten
Länsstyrelsens Dnr:	431-5320-2018
Fornminnesnummer:	Nederluleå 330:1
Kommun:	Luleå
Socken:	Nederluleå
Landskap:	Västerbotten i historiska arkiv
Län:	Norrbotten
Uppdragstagare:	LK Konsult
Typ av uppdrag:	Textbearbetning
Typ av fornminnesobjekt:	Stadslager
Rapportförfattare:	Lennart Klang

Omslagsbilden visar en besiktning av stadslager, kyrkstugor, permanthus och Gamla Bodenvägen i Gammelstads kyrkby. Foto mot SO: Lennart Klang 2016.

Innehållsförteckning

Administrativa uppgifter	2
Innehållsförteckning	3
Sammanfattning	4
Inledning och syfte	5
Fornlämningens betydelse – varför den är viktig att värna	7
Vad kan fornlämningen berätta om det tidiga Gammelstad?	10
Vad berättar kända fornfynd från fornlämningen Nederluleå 330:1?	13
Referenser	16
Bilaga 1. Text av Norrbottens museum	18

Figur 1 och figur 2. Läget för Gammelstads kyrkby i Norrbotten (röd stjärna t.v.). Kyrkbyn med kyrkstad grupperar sig kring Nederluleå kyrka (t.h. karta FMIS, bakgrundskarta Copyright © Lanmäteriet).

Sammanfattning

Gammelstads världsarv har i internationellt perspektiv en unik och mycket speciell bebyggelse i form av kyrkstugor (övernattingsstugor) kring Norrlands största medeltidskyrka, invigd (eller återinvigd) år 1492 och dimensionerad för mer än 1000 samtida besökare från socknens byar. Byarna fanns både ganska nära och långt bort från kyrkan, men inte vid kyrkan, som byggdes i ett kommunikationsläge där farleder möttes.

Många av de nuvarande kyrkstugorna är sannolikt från 1800-talet och har då byggts om eller ersatt tidigare stugor. Tillsammans bildar stugorna en kyrkstad, känd på historiska kartor och i uppteckningar alltsedan 1600-talet. Rimligen fanns stugor vid kyrkan redan under byggtiden på 1400-talet och även när kyrkan skulle besökas under 1500-talet. Kyrkstaden består enbart av övernattingsstugor, och ska inte sammanblandas med den senare tillkomna kyrkbyn, som har permanentbostäder.

Läget i ett utpräglat kommunikationsläge, och även det faktum att en tidigare kyrka eller kapell och prästgård fanns i närheten på 1300-talet, tyder på att detta var en strategisk samlingsplats vid denna tid (möjligen även något tidigare), för traditionella marknader, handel, juridiska tvister m.m. vid vissa tidpunkter på året. Det bör ha varit bakgrunden till att Luleå köpstad grundades år 1621 på en utvald plats i kyrkstaden. Traditionen att samlas här var så stark att köpstaden placerades på denna plats trots att uppgrundningen av landhöjningen gjorde det svårt för fartygens seglats till hamnen. Följden av den fortsatta uppgrundningen blev att köpstaden flyttades till nuvarande Luleå stad på 1640-talet.

Bebyggelseutvecklingen i denna speciella miljö med återkommande aktiviteter mer eller mindre ofta (varje helg, vissa helger eller vissa årstider), och så småningom aktiviteter vid permanent stadsbebyggelse, har efterlämnat ett stort antal övergivna spår och föremål i marken, ibland sida vid sida, ibland i kronologiska lager. Denna underliggande struktur i kyrkstaden och den ursprungliga platsen för köpstaden skyddas av kulturmiljölagen i egenskap av fornlämning.

Mellan 150 och 200 arkeologiska undersökningar har genomförts i fornlämningen stadslagret i Gammelstad (inklusive kyrkan och området vid Hägnan). Dessa har varit begränsade insatser i samband med t.ex. ledningsdragningar. Denna "titthålsarkeologi" har gett förväntade fynd och föremål från huvudsakligen 1800-talet och senare, t.ex. spikar, glas, tegel, läderspill, mynt, vägfyllnad och fragment av ölflaskor, men även äldre skärvor av t.ex. keramik och kritpipor. De äldsta spåren är inte föremål utan svårtolkade sotlinser, stolphål, härdar och nedgrävningar (gropar med olika funktioner). Kol i dessa har C14-daterats och antyder aktiviteter i något eller några tidsskeden under perioden vikingatid till 1400-talet.

Även om Gammelstad är Norrlands arkeologiskt mest undersökta kyrkstad behövs fler undersökningar och analyser för insikter om Luleå stads rötter och tidiga framväxt i relation till stadsbildningar i södra Sverige och Europa. Hittillsvarande insatser är bara början på en långsiktig kunskapsuppbyggnad där framtida fynd och iakttagelser kan bli de viktigaste arkeologiska pusselbitarna för världsarvets unika historia.

Inledning, syfte, metod

Länsstyrelsen Norrbotten avser att göra en lättillgänglig informationsfolder om fornlämningen RAÄ Nederluleå 330:1. Foldern ska innehålla (citerat från Länsstyrelsen Norrbotten 2018):

- ”information om lagstiftningen”
- ”vad fornlämningen berättar om det tidiga Gammelstad”
- ”varför det är viktigt att värna den”

Företaget LK Konsult har fått uppdraget av Länsstyrelsen Norrbotten att utöka en befintlig text om Gammelstads tidiga historia, framtagen av Norrbottens museum (Bilaga 1). I länsstyrelsens beslut framgår att en textbearbetning ska tillföra ytterligare information och fördjupning om resultat från arkeologiska undersökningar i området. Bearbetningen ska inriktas på t.ex. fynd, analyser och övriga intressanta resultat och ska redovisas som ett råmanus. Detta ska inte primärt vara publikt och lättläst – en omarbetning ska göras i ett senare skede. Följande text är alltså ett underlag till den planerade foldern.

Uppdraget genomförs av Lennart Klang i konsultgruppen Landskapsarkeologerna. Inga av de övriga samverkande arkeologerna i gruppen har deltagit i detta informationsprojekt. Orsaken är uppdragets mindre omfattning och att uppdragsgivaren och externa aktörer, i samband med projektets fortsättning, kan utföra den textgranskning som annars kunde ha gjorts i gruppen.

I ett epostbrev (Edbom 2018-02-02) uppges att den del som berättar om lagstiftningen är klar, varför fokus ska läggas på fornlämningens betydelse (varför den är viktig att värna) och vad den kan berätta. Lagstiftningen omnämns därför i det följande endast för att relatera till fornlämningens betydelse, varför det är viktigt att värna om den och hur det bör göras.

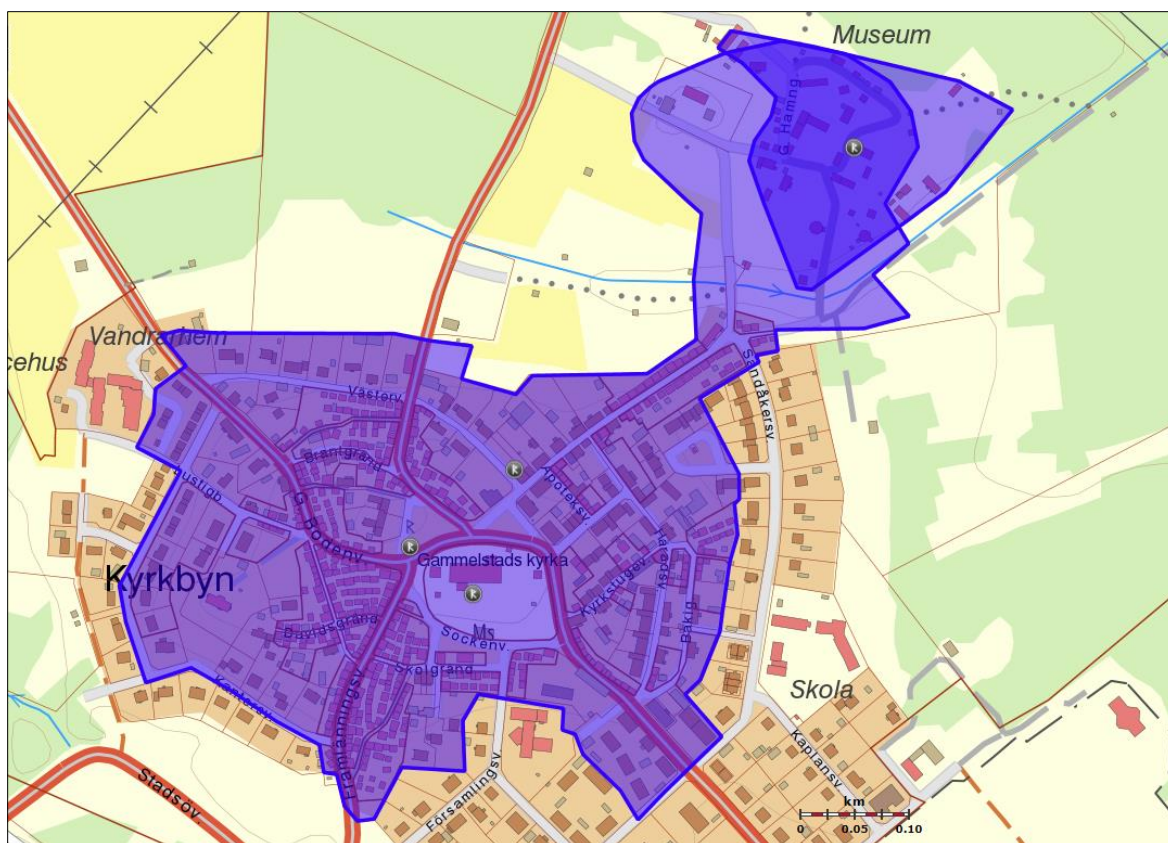
I FMIS har fornlämningen RAÄ Nederluleå 330:1 utökats år 2017 (figur 3). Förutom det ursprungliga området 330:1 (kyrkbyn) har det tidigare RAÄ Nederluleå 593:1 (Hägnan-området) överförts till 330:1. I länsstyrelsens beslut framgår att denna textbearbetning ska göras för 330:1 inom världsarvet Gammelstads kyrkstad. Världsarvets utsträckning är sällan redovisat, men figur 4 visar en karta som bedöms relevant. Kartan visar ”Gammelstads kyrkstad” och har med Unescos världsarvsymbol.

Vid en jämförelse mellan figur 3 och figur 4 kan man konstatera att den ursprungliga avgränsningen för RAÄ Nederluleå 330:1 i stort sett är det område som visas i figur 4. I det följande kommer fokus att ligga på området figur 4, men även det utökade området med tidigare RAÄ Nederluleå 593:1 (bytomt/gårdstomt vid Hägnan) kommer att omnämnas.

Även kyrkan och tillhörande kyrkogård ingår i 330:1 enligt figur 3. Eftersom det är tveksamt att benämna detta som ”stadslager” undantas resultat av arkeologiska utgrävningar i kyrkan och dess gravar från denna textbearbetning.

Bearbetningen inriktas på att relatera gjorda arkeologiska fynd till platsens betydelse. Inriktningen motiveras av att framgrävda föremål och fynd generellt hittills egentligen inte har gett ett betydande kunskapsstillskott jämfört med vad vi redan visste innan, men blir mer intressanta i relation till platsens potential och framtida arkeologiska undersökningar.

Tillämpad metod för denna textbearbetning är att läsa igenom relevant litteratur och relevanta rapporter om stadslagret Gammelstad, eller som har vital anknytning till platsen, och välja ut upplysningar som bedöms som intressanta för det planerade informationsprojektet. Litteratur och rapporter som excerperats förtecknas i *Referenser* nedan. I det följande redovisas resultatet av bearbetningen.

Figur 3. Fornlämningen RAÄ Nederluleå 330:1 "stadslager" enligt FMIS 2018-10-26 redovisas med blått. Det mörkare blåa området som överlappar 330:1 redovisar RAÄ Nederluleå 593:2; "hembygdsgård" (museum på kartan). Det tidigare 593:1 ("bytomt/gårdstomt") är det blåa området kring museet utanför världsarvet. Karta FMIS, bakgrundskarta Copyright © Lantmäteriet

Figur 4. Gammelstads kyrkstad enligt karta som tillhandahålls av Luleå kommun.

Fornlämningens betydelse – varför den är viktig att värna

Fornlämningen RAÄ Nederluleå 330:1 är unik som företeelse i framför allt ett internationellt perspektiv men även i ett nationellt perspektiv. Det beror på att fornlämningen skyddar en kyrkstads historia och ursprung, dvs. en plats där man uppförde övernattningsstugor för samlingar vid kyrkhelger. Kyrkstadens stugor användes också tillfälligt i samband med samhällsliv i övrigt, som t.ex. marknader, ting, sociala aktiviteter och statsmaktens information om skatter m.m.

Kyrkstadens stugor i Gammelstad är grupperade kring Norrlands största medeltidskyrka och kan ses som en regional nordisk variant av kontinentens medeltida städer med en katedral i centrum som överhetens viktigaste symbol. Vägar ledde dit från omgivande landsbygd och blev terräng- och husanpassade gränder mellan stadens kvarter. Den regionala särarten i Nord-europas periferi är tydlig med övernattningsstugor istället för permanenta bostadshus, och med den permanenta bebyggelsen utspridd i stora kringliggande byar istället för kring kyrkan.

Också i ett Norrlandsperspektiv och i det lokala perspektivet kan unika egenskaper urskiljas, främst med utgångspunkt i att kyrkstaden dels är ovanligt väl bevarad och dessutom är integrerad med Gammelstads kyrkby. Kyrkbyn bestod ursprungligen av speciella byggnader knutna till socknens centrum (sockenstuga, kronomagasin, fattigstuga etc.) och hus/gårdar som man bodde i permanent.

I det internationella och det nationella perspektivet är kyrkstaden en synnerligen speciell företeelse med mycket begränsad utbredning i världen, med Norrbottens och Västerbottens län som kärnområde i Norden. Kyrkstadens övernattningsstugor uppfördes av bönder från omlandets byar. Stugorna byggdes för att det var långt till kyrkan i den tillhörande vidsträckta socknen. Man behövde övernattningsstugorna för avståndet till kyrkan, för att kyrkoplikt infördes och för att man vid kyrkhelgerna hade ett socialt liv med inslag av marknader, handel m.m. Det senare innebar att även relativt närbelägna byar hade stugor i kyrkstaden, vilket enligt staten ledde till alltför många stugor. I början av 1800-talet infördes förbud att bygga kyrkstugor om man bodde i byar inom en mil från kyrkan.

Kyrkstäder byggdes i Norrland, i några svensktalande bygder i Österbotten i Finland och de finska s.k. lappmarkerna, men inte tydligt i Finland i övrigt, Norge eller södra Sverige, inte heller i nedre Tornedalen på finska sidan. Socknarna i Norrbotten och Västerbotten hade regelmässigt kyrkstäder. Längre söderut i Norrland fanns de bara i ett fåtal socknar. I Svealand fanns en kyrkstad (Kopparberg) och Götaland ingen alls.

Totalt kom ca 70 kyrkstäder att uppföras. Av dessa anses endast ca 15 finnas kvar i dag med byggnader. Gammelstad är den största och bäst bevarade kyrkstaden med ca 400 bevarade stugor, några husgrunder och lämningar i marken från aktiviteter vid kyrkstugorna. Flertalet stugor är troligen från 1800-talet, men några är äldre, från 1700-talet, och någon är nog från 1600-talet. I det långa tidsperspektivet är det naturligt att vid behov ersätta gamla stugor med nya eller bygga om och restaurera så att en äldre karaktär delvis förändras.

Gammelstad är den kyrkstad som har de tidigaste kända skriftliga dokumenten, från tiden kring år 1600. Troligen fanns kyrkstaden tidigare, på 1500-talet och kanske på 1400-talet, utan att skriftliga källor omtalar det explicit. Troligt är också att kyrkstaden vid Gammelstad växte fram ur en samlingsplats i närheten av den nuvarande kyrkan (som anses invigd eller återinvigd år 1492) och en tidigare kyrka eller ett kapell på 1300-talet (som inte säkert har lokaliserats med kan ha legat där 1400-talets stenkyrka

byggdes, någon annanstans vid krönpartiet i Gammelstad eller kanske vid Hägnan). Den prästgård som ännu är bebyggd vid Hägnan är känd sedan 1300-talet.

Man kan förmoda att området som valdes för en kyrka redan hade någon funktion som lämplig samlingsplats, t.ex. som handelsplats och tingsplats för dåtidens juridiska förehavanden. Det senare är en välgrundad hypotes som behöver prövas med arkeologiska undersökningar. Den baseras på att Norrlands största medeltidskyrka byggdes på en väl vald plats där kommunikationsstråk möttes i skärningen mellan kust och älv.

Kommunikationsläget utmed farleder var den lokaliseringens faktorn. Omlandets storlek, traditioner att samlas för utbyte av olika slag och statens maktanspråk motiverade bygget av kyrkan. Handel mellan Norrland och Stockholm omnämns i skriftliga källor redan från 1200- och 1300-talet, utan att precisera om Luleå hade del i det. På 1500-talet omnämns att Luleå var en av hamnarna som deltog i handeln, men det framgår inte hur länge det hade varit så.

I tillägg till kyrkstadens unicitet i det internationella och nationella perspektivet kan tillfogas att kyrkstaden har utvecklats till en integrerad del av kyrkbyn, dvs. är blandad med gårdar där man bodde och bor permanent. Inledningen på den integreringen var att köpstaden Luleå anlades inom en del av kyrkstaden år 1621, då kungen gav Luleå stadsprivilegier. Luleå flyttade till Nystaden i slutet av 1640-talet, till Luleås nuvarande plats, och den ursprungliga staden blev Gamla staden eller Gammelstad. Gårdar i kyrkbyn fanns kvar i Gamla staden efter stadsflytten i de begränsade tidigare stadskvarteren och tillkom i mindre omfattning även på andra platser inom kyrkstaden. Köpstadens folk-mängd vid flytten till Nystaden var inte fler än ca 30 familjer. Orsaken till flytten var bättre hamnförhållanden i Nystaden, efter att uppgrävningen av landhöjningen gjorde att handelskeppen inte nådde fram eller riskerade gå på grund vid seglats till Gamla stadens hamn.

Kyrkbyar finns i stort antal i landet. Städer som anlagts och flyttat är ovanliga men förekommer. I Gammelstad finns en lokal historia kring en del funktioner som normalt placerades i riktiga städer, men som här levde kvar eller tillkom i kyrkbyn. T.ex. behöll Gammelstad stadens fattigstuga, och i början på 1800-talet fick Gammelstad länsstyrelsens första kontorslokaler i Norrbotten innan dessa och residenset till slut uppfördes i Luleå vid mitten av 1800-talet. Dessa lokaler låg inte inom fornlämningen 330:1 men ger exempel på att Gammelstad hade en ovanlig utveckling som kyrkby.

En annan ovanlig händelse för kyrkbyn var att ryska trupper ockuperade Luleåområdet några månader år 1809, under det då pågående kriget mot Sverige. Kyrkstugorna var då kvarter till de ryska trupperna, som när de tågade därifrån rev några stugor för att man behövde timmer till att bl.a. bygga en bro över Luleälven.

I det internationella perspektivet är det själva kyrkstugorna och hur de blivit bevarade som är det mest unika med kyrkstaden, och grundkriteriet för att platsen blivit **världsarv**. Steget därifrån till att också se kulturlagret i marken som intimt sammanlänkat med stugorna är inte långt även om kulturlagret är mer diskret och svårare att uppfatta. I kulturlagret finns husgrunder efter tidigare stugor och diverse föremål som slängts eller tappats på marken. Kulturlagret berör både mark med befintliga kyrkstugor och mark där sådana funnits men ersatts av permanentbebyggelse. Köpstadens hus och gator från 1600-talet anlades i ny rutnässtruktur där stugor tidigare kan antas ha funnits. Vid främst infarterna till kyrkstaden har det funnits stall som numera är borta, för hästar som transporterade människor och varor.

Skedet före kyrkstugornas kända existens i skriftliga källor från år 1600 kan konkret enbart studeras arkeologiskt i fornlämningens kulturlager, med hjälp av teoretiska resonemang om hur marken kan ha använts. Den nuvarande kyrkan, från slutet av 1400-talet, byggdes för att rymma mer än 1000 personer, kanske upp emot 1500 personer som antas ha varit socknens dåtida folkmängd. Många av dessa hade så långt till kyrkan att övernattningar förefaller nödvändiga redan på 1400-talet. Till det kommer att det tog flera år att bygga den stora kyrkan. Bygget krävde särskilda hantverkare som under en följd av år från åtminstone mitten av 1400-talet bör ha bott vid kyrkan under byggtiden, kanske även tidigare. Antagligen skulle sockenbor från byarna hjälpa till, och även de behövde husrum under byggtiden eftersom avstånden och restiderna till hembyn för många var alldeles för långa för dagspendling. Material till kyrkbygget kan antas ha levererats sjövägen till den dåvarande hamnen och lagrats upp där, med häst och vagn från närliggande byar och från hamnen till bygget. Området mellan hamnen och kyrkan, bl.a. där köpstaden anlades 1621, kan ha varit den mest använda under byggtiden. Hamnen med intilliggande mark kan mycket väl tidigare ha varit använd för handel och marknader före 1400-talets kyrkobygge, åtminstone alltsedan 1300-talet, då kapell och prästgård drog till sig folk från omlandet.

I det nationella perspektivet ingår kyrkstaden och fornlämningen i en **kulturmiljö av riksintresse**, skyddad av miljöbalken. Skyddet avser hela miljön med kyrkbyn. **Fornlämningen** skyddas specifikt av kulturmiljölagen och betecknas som **övergivet stadslager**. Det består av, förutom lämningar efter tidigare kyrkstadsaktiviteter, även lämningar efter köpstadens aktiviteter och lämningar efter tidigare aktiviteter i samband med samlingar kring de medeltida kyrkorna. Om det dessutom finns lämningar i eller under dessa kulturlager som härrör från aktiviteter från tiden före kyrkornas tillkomst skyddas även de. Indirekt skyddas även lämningar efter gårdar och vägar.

Figur 5. Gammelstads kyrkstad har tätt placerade stugor kring Norrlands största medeltidskyrka.
Foto mot NO: Lennart Klang 2016.

Vad kan fornlämningen berätta om det tidiga Gammelstad?

Fornlämningen RAÄ Nederluleå 330:1 bör i första hand bedömas i relation till kyrkstadens mycket speciella betydelse och i relation till de aktiviteter som var orsaken till att kyrka, kyrkstad och köpstad byggdes på platsen. Det finns skriftliga källor från främst 1600-talet och framåt som ger en bild av livet kring kyrkstugorna och i staden Luleå. Äldre upplysningar finns om kyrkobyggandet, men endast svårtolkade fragment i skrivna källor som möjligen antyder vad som föregick kyrkstaden. Det finns kartor från 1600-talet och framåt som visar bebyggelsens utbredning, men ingen karta eller beskrivning från tiden innan 1600-talet. Främst tre frågor om fornlämningen kan arkeologiska undersökningar och analyser besvara eller belysa:

1. Stämmer upplysningarna som finns i de skriftliga källorna?

Man kan förmoda att det skrivna ordet inte alltid berättar precis som det var, att de kan vara förskönande, förklenande eller tjäna andra syften som var viktiga för den som höll i pennan eller bestämde vad som skulle skrivas. En ökad medvetenhet om sådan källkritik har lett till att arkeologi från tider när skriftliga källor finns egentligen framstår som nödvändig för en så korrekt tolkning som möjligt av historiska skeenden.

2. Vilken tilläggsinformation kan föremål och andra fynd i marken ha som kompletterar upplysningarna i de skriftliga källorna?

Även om skrivna källor återger en korrekt bild av livet i kyrkstaden och köpstaden kan man förmoda att allt inte berättas. Det som sällan finns i de skriftliga källorna är vardagliga frågor. Arkeologin kan ge en fylligare insikt i både det vardagliga och det mer speciella som hände i en kyrkstad vid helgerna. Man kan också i det arkeologiska materialet se om det finns karaktäristiska skillnader mellan vilka föremål som användes i kyrkstugorna, i köpstaden och i de gårdar som berörs av fornlämningen.

3. Vad finns att ta reda på från tiden före de skriftliga källorna?

När kyrkorna byggdes och vid tiden närmast dessförinnan kan man anta att platsen hade en särskild betydelse – eftersom den valdes till att vara samlingsplats med kyrka som medelpunkt.

Samlingsplatser (för funktioner som handel, ting, religiösa ceremonier och social samvaro) bör ha funnits under hela den förhistoriska tiden i gynnsamma terränglägen i älvmynningsområden där kommunikationsstråk möttes i skärning mellan kust och älv och där det var lämpligt att lägga till med båtar. Oftast behövdes en skyddad vik i nordost där vind och vågor motverkades. Med landhöjningen flyttades älvmyningarna. Det förefaller som att nya samlingsplatser förlades till mindre öar, som ganska snart blev halvöar av landhöjningen. Gamla samlingsplatser som förlorade sina kommunikationsfördelar kunde få nya funktioner och leva vidare, alternativt överges mer eller mindre. Ett välgrundat antagande är att nya samlingsplatser uppstod ungefär med 500 års mellanrum, men variationer i detta tidsspann kan vara ganska stora. Under 500 år var landhöjningen ungefär 5 meter. En avgörande faktor för när en ny kustbunden samlingsplats behövdes var hur långgrunt det var vid den gamla samlingsplatsen.

Den ovan skisserade bebyggelseutvecklingen med flyttade samlingsplatser passar bra för Gammelstad. Det är okänt varifrån en tidigare samlingsplats flyttade, men det är

välkänt att landhöjningen orsakade stadens flytt till nuvarande Luleå stad vid en tidpunkt då samlingsplatsen i Gammelstad hade haft en kyrka som medelpunkt under ca 300 år. Gammelstad var en ö under 1200-talet men uppgrundningen gjorde att platsen snart blev en halvö i älvmynningsområdet. Om samlingar ägde rum i tidig medeltid (från 1100-talet och framåt) före kyrkans etablering skulle det stämma bra med att landhöjningen framtvängde en flyttning med ungefär 500 års intervall. Under vikingatid för ca 1000 år sedan och tidigare under järnåldern var ön också möjlig att använda, men då kan avståndet dit från land ha varit lite för långt och ön för liten i det dåtida mynningsområdet för att vara en attraktiv samlingsplats. Fiske och säljakt kan ha förekommit med utgångspunkt från den dåtida ön under järnålder och även in i medeltiden.

Endast arkeologiska undersökningar kan ge besked om aktiviteter som skulle kunna belysa frågan om en samlingsplats före kyrkans tillkomst i Gammelstad. Alternativt kan en samlingsplats för handel i Gammelstad först ha funnits i anslutning till området där Hägnan nu finns. Efter ett tag kan sedan vissa aktiviteter ha valt det mer höglänta området där kyrkan kom att uppföras. Det innebär att arkeologiska undersökningar i syfte att ta reda på vad som hände före kyrkans tillkomst också skulle behöva göras på strategiska platser utanför världsarvsområdet för fornlämningen Nederluleå 330:1, t.ex. inom det utökade området för fornlämningen kring Hägnan.

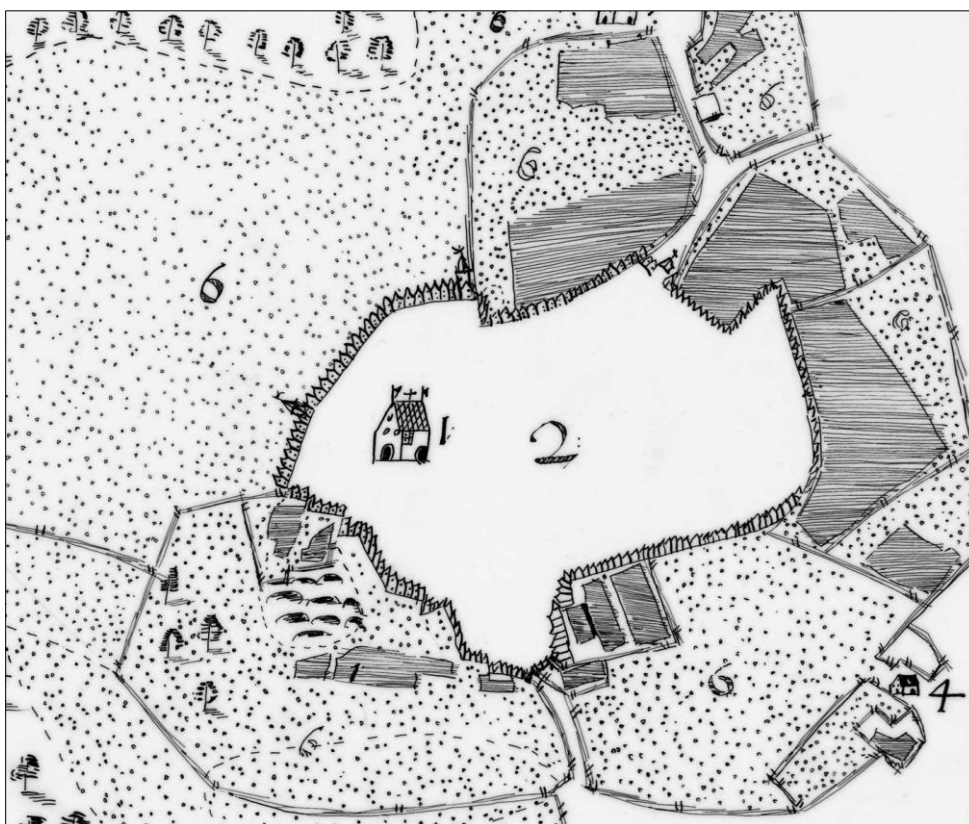
Arkeologiska undersökningar kan också belysa frågan om ön med Gammelstad från början hade en annan funktion för omgivande byar än att vara samlingsplats. En sådan funktion skulle kunna vara att ön användes för bete under sommaren för närbelägna byars kreatur. Eventuellt kan någon byggnad eller koja då ha behövts för övernattnings. Det kan även ha funnits fiskebodas vid den dåtida stranden. I det arkeologiska materialet är det dock inte enkelt men intressant att se om det går att funktionsbestämma lämningar och föremål som förknippas med fäbodas och fiskebodas i en miljö där stadslager med marknadsaktiviteter påtagligt har kunnat påverka sådana ursprungliga funktioner och markstrukturer.

Det kan dock ses som tveksamt att det kan ha funnits en sådan omfattning på dåtidens bondgårdar att fäbodas behövdes i tidsskedet före kyrkbyggnadstiden. Troligen först på 1200-talet inleddes ett varaktigt jordbruk, i liten skala. Den jakt- och fiskekultur som kan antas ha dominerat under den yngre järnåldern och förhistorien i övrigt, innan gårdsbruk introducerades, levde kvar parallellt med det nya jordbruket genom medeltiden och även längre. Mycket tyder på att fisket och jakten hade stor betydelse under lång tid. Det var jakt och fiske som gav upphov till de varor från norr man handlade med. Arkeologiska lämningar från tiden före kyrkobyggandet i Gammelstad förefaller därför mer kunna vara kopplade till aktiviteter som fiske, säljakt och samlingar för handel och social samvaro än för fäboddrift eller jordbruk.

Frågan om en handelsplats fanns i området före kyrkstaden kan vara svårformulerad av flera skäl. En tidig handelsplats kan ha förskjutits med landhöjningen till bättre hamnområden och så småningom flyttat från hamnområdet och tagit området kring kyrkan i anspråk. Därtill kan det vara svårt att definiera vad som menas med marknads- och handelsplats och vilka typer av fornfynd man ska förvänta sig att hitta på en sådan i övre Norrland. Känt är att stora mängder fisk, hudar och skinn såldes till Stockholm och att t.ex. hampa, lin, spannmål, mjöl och järn köptes.

Vetenskapliga studier har gjorts i södra Sverige i syfte att analysera vilka fornfynd som kännetecknar en medeltida stad med handels- och hantverksaktiviteter, men det är inte självklart att det som kännetecknat södra Sverige har relevans för övre Norrland – snarare är det mer troligt att så inte är fallet. En stor skillnad kan vara att södra Sveriges städer hade kontinuerliga handels-, hantverks- och marknadsaktiviteter, medan sådana aktiviteter i övre Norrland mer hade återkommande karaktär. En samlingsplats i norr användes mer troligt bara enstaka eller några få gånger per år. Handeln i Luleälvområdet kanske mer hade karaktär av marknad för närboende och regionen, med birkarlar som handlade med samer i Lule lappmark på särskilda s.k. lappmarknader (fanns t.ex. i Harads). Ett utbyte med varor mellan Lappland och kusten hade kanske större betydelse för en marknad än varor från Stockholm.

En stor skillnad mot handelsstäder i södra Sverige var att staden Luleå hade jämförelsevis liten befolkning och att byarna runt om Luleå hade förhållandevis stor befolkning. På 1500-talet fanns 47 byar med sammanlagt 413 hemman i socknen, dvs. ca nio hemman i snitt. Flera byar, t.ex. Sunderbyn, var större än genomsnittet. Endast ca 30 familjer berördes av flytten till Nystaden. Flera hade kvar hus och verksamhet i Gamla staden. Det var när kyrkstaden användes vid särskilda samlingar som många samtidigt befann sig i Gammelstad. I södra Sverige var förhållandet generellt det omvända. Städerna var förhållandevis stora jämfört med byarna runt omkring som i regel var små. Denna skillnad bör ha påverkat handelsplatsernas arkeologiska innehåll. Därtill kommer att ekonomin i södra Sverige baserades på jordbruk som funnits i århundraden, jämfört med att ekonomin i övre Norrland mer baserades på jakt och fiske enligt traditioner sedan århundraden.

Figur 6. Utdrag ur Olof Tresks karta över Luleå ca 1642. Kartan illustrerar hur stadsplaneområdet (2 på kartan) omges av åkrar och ängar. Inga byggnader förutom kyrkan redovisas i stadsplaneområdet, där kyrkstugor och köpstadens byggnader fanns. Fornlämningen stadslagret enligt figur 3 finns till stor del inom stadsplaneområdet, men även utanför. Efter Palmgren 2010 s 61.

Vad berättar kända fornyfynd från fornlämningen Nederluleå 330:1?

Mellan 150-200 arkeologiska undersökningar har genomförts i fornlämningen, lite beroende på hur man räknar. Efter sekelskiftet 2000 finns enligt FMIS något över 100 länsstyrelsebeslut om undersökningar, främst som schaktkontroller vid t.ex. ledningsdragningar i mycket begränsade delar av fornlämningen.

Dessa undersökta schakt får karaktär av titthål in i fornlämningen, vilket enligt kulturmiljölagen är helt i sin ordning eftersom fornlämningen enligt lagstiftningen bör vara så orörd som möjligt. Målet är att bevara och bara i nödfall eller möjligen vid angelägna vetenskapliga studier undersöka och ta bort fornlämningen eller delar av den. I framtiden kanske fornlämningen kan undersökas med i dag okända metoder utan att gräva och förstöra de spår som finns i marken. Innan dess kan bara en katastrof vara ett skäl till mer omfattande arkeologiska undersökningar innan ny bebyggelse kan uppföras på platsen, t.ex. en utbredd brand som förstör stugorna och ödelägger den befintliga bebyggelsen.

Målet att bevara enligt kulturmiljölagens regler innebär också att markägare och privata markanvändare bara får gräva i fornlämningen om man har tillstånd av länsstyrelsen. Föremål som hittas eller iakttagelser som görs kan vara viktiga bitar i det arkeologiska pusslet och ska anmälas till länsstyrelsen.

Bevarandeambitionerna i kulturmiljölagen och för världsarvet gör det svårt att ta fram önskvärd optimal kunskap om fornlämningen med hjälp av ”titthålsarkeologi”. Men varje nödvändigt titthål kan bidra till en stegvis kunskapsuppbyggnad, baserad på vad man hittar i relation till vad man redan vet om platsen och teorier om vad platsen kan berätta. För att vara användbara ska teorierna vara formulerade utifrån en samlad kunskap om platsen, platsens relation till omvärlden och en medvetenhet om den vetenskapliga potentialen.

Påträffade fornyfynd och gjorda iakttagelser vid arkeologiska ingrepp har hittills inte sammanställts utförligt efter vetenskapliga studier, kanske för att man har ansett att alltför lite information av betydelse har tagits fram. Gjorda fynd och iakttagelser i titthålen kan vara svårtolkade eftersom man ofta behöver se sammanhang, dvs. hur gjorda fynd ska relateras till marker intill, som inte undersökts. Fyndkategorier som har studerats är benmaterial och keramik, men förutom att endast mindre ytor har undersökts arkeologiskt saknas också jämförelsematerial från t.ex. omgivande byar. Det blir då svårt att säga om keramiken och benmaterialet är representativt eller ovanligt i övre Norrland.

Gammelstad är trots allt den arkeologiskt hittills mest undersökta kyrkstaden i Norrland. Flera undersökningar har resulterat i ingenting av antikvariskt intresse eller exempelvis matjord, orörd sand och recent material som glas, tegel, läderspill, vägfyllnad, fragment av ölflaskor och kol från en begränsad brand 1990. Andra undersökningar har hittat husgrunder som bl.a. varit kyrkstugor enligt historiska kartor. Glas, tegel, spikar, brända och obrända ben samt fragment av kritpipor har hittats intill, vanligen från 1700- och 1800-talen, men även från 1600-talet och tidigare. Ett mer ovanligt fynd som framkommit är ett fragment av spetsen av en hornslida, påträffad i anslutning till en härd och intill en odling efter kålgård eller liknande köksträdgård. Odlingen framträdde som mörka ränder i jorden under markytan, vilka bör ha uppstått vid bearbetning med spade.

Flera kilo ben har tillvaratagits och analyserats. Där köpstaden Luleå grundades har undersökningar av ben visat att man åren på 1600-tal under köpstadsperioden hade en mycket varierad kost. Man åt fisk, fågel och vilt (t.ex. lax, lake, torsk, sik, gädda, abborre, tjäder, orre, järpe, gås, älg, ren, hare och säl), hade tamdjur (får, get, svin, nöt, höna, häst) och även hund och katt. Det förefaller som om tamdjuren var viktigare än viltet i kosten. Tamdjur både slaktades på plats och köptes in i färdigstyckad form.

Vanliga fragmentfynd från 1600-, 1700- och 1800-talen är kritpipor för tobaksrökning, fönsterglas, glaserat stengods (finare keramik) och rödgods (vardagskeramik). De hittade keramikskärvorna efter rödgods har lite finare kvalitet än vad som kan antas ha varit vanligt förekommande i bondgårdarna, vilket förefaller rimligt, men det behövs mer studier och troligen ett utökat arkeologiskt material för att närmare analysera frågan.

Bland de funna benfragmenten kan några ses som mer intressanta, t.ex. fågelben efter örn och tamhöns. Örnbenet som hittats, från en vinge, kan tyda på att man tagit tillvara vingpennor. Tamhönsbenen är intressanta eftersom höns anses ha introducerats i Norrland ganska sent; kanske borgarna i köpstaden var bland de första som hade höns i norra Sverige? När det gäller ben från tamdjuren visar det sig att får och getter kan ha varit mer vanligt än nötboskap. Vuxna får var mycket mindre än vi är vana med från våra dagar. De hade en mankhöjd på ca 50 cm, vilket gör att de tillhör de minsta får som dokumenterats osteologiskt/arkeologiskt i Sverige.

Även odlingsspår, mynt och slagg har hittats. Slagg har hittats på flera platser och tolkats som troligen smidesslagg efter en eller flera smedjor. Spekulationer om järnframställning förekommer, men veterligen har inte slaggen analyserats sakkunnigt. Malm (t.ex. myrmalm) för järnframställningen är okänd i närområdet. Det är däremot känt i historiska källor att järn importerades, att smedjor behövdes och att smidesslagg uppstod vid tillverkning och lagning av järnföremål i smedjorna.

De äldsta hittills tillvaratagna fynden är inte föremål. De är sotlinser, stolphål, härdar och nedgrävningar (gropar med olika funktioner, bl.a. avfallsgropar där diverse av arkeologiskt intresse har dumpats). Kol i dessa har C14-daterats och antyder aktiviteter under perioden vikingatid till 1400-talet. Dateringarna är dock förknippade med stora osäkerheter och kan inte användas för att fastställa årtal eller årtionde, vanligen inte heller århundrade. Det som kan fastställas är att aktiviteter har ägt rum under tider före kyrkans tillkomst, men det saknas möjligheter att precisera aktiviteternas omfattning och i vilken utsträckning daterat kol har att göra med skogsbränder, gamla naturliga trärester eller trä som människor bearbetat eller gett upphov till.

Tillvaratagna föremål och andra fynd kan huvudsakligen uppfattas som verifieringar av redan känd kunskap som finns i skriftliga källor eller som man ska förvänta sig i en kyrkstad med lång användningstid och en köpstad från 1600-talet. Det är, med tanke på hur kyrkstaden och kyrkbyn utvecklats, föga förvånande att sentida eller recenta fynd dominerar vid arkeologiska iakttagelser i stadslagret. Det fyndmaterial som verkar ha en potential att kunna komplettera kända förhållanden i skriftliga källor förefaller vara de keramikskärvor som tillvaratagits, men önskvärt kan vara att fler sådana hittas och tas tillvara för att slutsatser ska kunna dras om t.ex. skillnader mellan olika tider och olika bosättningsformer i kyrkbyn och vilka man handlat med. Kritpipor, för tobaksrökning, kan också ge liknande information. Sådana är tillverkade av lera (inte krita) och har ofta dekor och form som kan dateras.

De fynd som kan bedömas ha störst potential att ta reda på förhållanden som är okända eller kan anas teoretiskt/hypotetiskt är de som har att göra med kyrkstadens tidigaste struktur (före 1600-talet), med eventuella tidiga samlingsplatser för handel, juridiska avgöranden etc. och eventuella aktiviteter före etablerandet av en samlingsplats utan koppling till religiösa, kommersiella eller andra övergripande samhällsfunktioner. Hittills är de fåtaliga fynden med möjlig anknytning till dessa frågor ganska få och svårtolkade. Förutom att analysera fynden är en minst lika viktig utgångspunkt att ställa rätt frågor om materialet, baserade på en samlad kunskap om vad som studeras. Så länge omfattande areella arkeologiska undersökningar inte blir av och "titthålsarkeologi" dominerar kan frågor som ställs och teorier som formuleras vara minst lika viktiga för kunskapsuppbyggnaden.

Trots att arkeologi i Gammelstad har utförts åtskilliga gånger och olikartade fynd har tagits fram är hittillsvarande insatser bara början på en långsiktig kunskapsuppbyggnad om Luleå stads rötter och tidiga framväxt. Framtida fynd, tillsammans med de som hittills samlats in, kan antas bli de viktigaste arkeologiska pusselbitarna för världsarvets historia.

Referenser

I referenserna nedan har ett stort antal rapporter utelämnats. Dessa anges i referensen till FMIS nedan.

Aili Törmä, Maria. 2012. *Fornlämningen Luleå Gammelstad. De äldsta spåren från de arkeologiska undersökningarna inom Nederluleå socken RAÄ 330:1*. Kandidatuppsats i arkeologi, institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.

Bergling, Ragnar. 1964. *Kyrkstaden i övre Norrland*. Skytteanska samfundets handlingar No.3. Uppsala Universitet.

Bäck, Mathias. 2008. *Prästgården och staden. Drivkrafter bakom tidiga urbaniseringstendenser i Luleå*.

Bäck, Mathias. 2015. *Stadsarkeologi i Norrland – varför inte?* Bebyggelsehistorisk tidskrift Nr 70/2015, sid. 24-42.

Domeij, Pär, Nyström, Jan-Olov & Nyström, Mauritz. 1999. *Kyrkstaden Luleå Gammelstad*.

Domeij, Pär, Nyström, Jan-Olov & Nyström, Mauritz. 2015. *Gammelstad - kyrka och världsarv norrländsk och europeisk*.

Edbom, Gunilla. 2018-02-02. Epostbrev till Lennart Klang angående planerad informationstext om Gammelstads tidiga historia.

Enequist, Gerd. 1937. *Nedre Luledalens byar. En kulturgeografisk studie*. Geographica 4. Skrifter från Upsala universitets geografiska institution.

FMIS. 2018-10-26. *RAÄ-nummer Nederluleå 330:1*. Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.

FMIS. 2018-10-26. *RAÄ-nummer Nederluleå 593:1-2*. Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.

Fossum, Birgitta. 2001. Två pusselbitar i Gammelstads historia. *Norbotten 2001* s 152-161.

Hoppe, Gunnar. 1945. *Vägarna inom Norrbottens län. Studier över den trafikgeografiska utvecklingen från 1500-talet till våra dagar*. Geographica 16. Skrifter från Upsala universitets geografiska institution.

Klang, Lennart. 2002. Nordbottnisk förhistoria - en översikt med exempel från östra Norrbotten. I: *Viikinkejä Koillismaalla? Vikingar i nordöstra farleden?* s. 20-50. Nordiskt seminarium Kuusamo 5.-7.10.2001. Redaktörer J. Alavuottunki och E. Lindvall. Kuusamo.

Luleå kommun. 2018-10-26.

<https://www.lulea.se/images/18.bf1231515b10d81dd645a1d/1495100280026/Gammelstads%20Kyrkstad.jpg>

- Lundholm, Kjell & Nyström, Mauritz. 1992. *Luleå kommuns historia I. Från istid till 1750*.
- Länsstyrelsen Norrbotten. 2018-05-03. Beslut om medel för textbearbetning. Dnr 431-5320-2018.
- Niord, Mattias Andersson. 2000. Mellan stad och land – en studie av hushållning i 1600-1700 talets Luleå Gammelstad grundad på ett animalosteologiskt material från kv Apotekaren. C/D-uppsats i arkeosteologi Vt-00 vid Arkeosteologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Niord, Mattias Andersson. 2001. Om människor och djur i Luleå Gammelstad – resultat från en studie av benmaterial från kvarteret Apotekaren. *Norbotten 2001* s 162-175.
- Nordberg, Albert. 1965. *En gammal norrbottensbygd. Anteckningar till Luleå sockens historia I*. Norrbottens museum.
- Nordberg, Albert. 1970. *En gammal norrbottensbygd. Anteckningar till Luleå sockens historia II*. Norrbottens museum.
- Palmgren, Georg. 2010. *Gammelstads kyrkstad i Luleå kommun*. Stadsbyggnadskontoret.
- Roeck Hansen, Birgitta. 2002. *Gårdsgårdor och tegskiftesåker. Resursutnyttjande och kulturellt inflytande i det gamla landskapet Västerbotten*. Forskningsprogrammet Kulturgräns i norr vid Umeå universitet och kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet.
- Sejerström, Ulf. 1995. Vegetationshistoriska perspektiv på den fasta bosättningens uppkomst i Norrbottens kustland (inkl. Torneå). Bilaga 1 i: *Norbotten, Sverige och medeltiden, del 2* (utgiven av Thomas Wallerström i Lund Studies in Medieval Archaeology 15:2).
- Steckzén, Birger & Wennerström, Henrik. 1921. *Luleå stads historia 1621–1921*.
- Wallerström, Thomas. 1995. *Norbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi*. Del 1 och del 2. Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1. Stockholm.

Bilaga 1. Text av Norrbottens museum

Gammelstads tidiga historia

Marklagren under kyrkstaden i Gammelstad är skyddad fornlämning enligt lag. I dessa marklager, som av arkeologer kallas för kulturlager, finns den äldsta historien om Gammelstad bevarad.

De arkeologiska undersökningar som genomförts under årens lopp har bidragit till de kunskaper vi har idag om Gammelstads tidiga historia. Kunskaper som vi annars inte kan få då det historiska källmaterialet, skrivna texter, är mycket begränsat och omfattar främst tiden från 1500-tal och framåt.

De äldsta åldersbestämda lämningarna i Gammelstad är två kollager. Det ena är daterat till omkring 1000-talet efter Kristus och det andra till 1300-tal. Dessa lager återfinns på flera platser runt om i Gammelstad och syns som tunna, svarta skikt. Under dessa lager har vi arkeologer inte påträffat annat än naturlig och opåverkad mark.

Det yngre lagret, från 1300-talet, har troligen samband med att området börjar användas. Under senare delen av medeltiden och historisk tid var det vanligt att bränna av platser för att öppna upp dem för bete eller byggnation. Det går dock inte att utesluta att det rör sig om rester efter naturliga bränder.

Luleå dyker upp i det historiska källmaterialet första gången som en kapellförsamling under Piteå 1339. Senast under 1374 har församlingen fått en prästgård och då också blivit en självständig socken i Uppsala stift. Prästgården ligger på nuvarande Hägnan och är undersökt arkeologiskt vid ett flertal tillfällen och de fynd som hittas dateras till 1300-tal och framåt. De stenhögar och stenrader som än i dag ses på Hägnan är spisrösen och husgrunder som tillhör den medeltida prästgården.

Den första medeltida kyrkan var sannolikt byggd i trä, men trots alla arkeologiska undersökningar i Gammelstad den har inte återfunnits. Det är möjligt att den finns någonstans, där marken fortfarande är orörd.

När den första kyrkan byggdes låg den på en ö i en skyddad innerskärgård. Landhöjningen ledde snabbt till att ön fick en landförbindelse åt Sunderby- och Rutvikshället. Ett sund och senare en å fanns länge mellan den tidigare ön och prästgården. Vid dikesrensningar mellan Hägnan och kyrkbyn hittades resterna efter en bro och kulturlager med näver, tvinnat rep samt tegel. Bron dateras till sekelskiftet 1400–1500 och är samtida med nuvarande kyrkan.

Den stora stenkyrkan uppfördes under sent 1400-tal och kyrkstugebebyggelsen etablerades omkring den. Den första befolkningen i Gammelstad var inte var bofast, utan besökte sina kyrkstugor tillfälligt under kyrkohelgerna. I det arkeologiska materialet syns det genom att kulturlagren från denna period är mycket tunna. Det finns inte heller så många bevarade fynd

och lämningar från tidig medeltid och fram till 1500-1600-tal. De fynd som påträffats kommer huvudsakligen från området för prästgården nere på Hägnan och närmast kyrkan.

Luleå får stadsrättigheter 1621 och då börjar även en permanent bebyggelse etableras i Gammelstad. Merparten av de lämningar och fynd som vi påträffat inom området för kyrkstaden härrör från den tiden och fram till idag. De vanligaste typerna av fynd är fragment av fönsterglas, kritpipor, djurben, tegel och keramik av olika slag. De vanligaste lämningarna utgörs av husgrunder, avfallsgropar och kulturlager. Enskilt säger de inte så mycket, men tillsammans bildar de ett tolkningsbart sammanhang.

Fynden berättar om vad människor åt, i vissa fall vad de jobbade med, vilka länder och platser de hade kontakt med och bedrev handel med. Även en tillsynes simpel avfallsgrop kan ge mycket information. Där kan det finnas matrester i form av djurben som kan analyseras och artbestämmas. Tack vare det vet vi att en stor del av det kött som åts redan var styckat när det kom till Gammelstad. Bara det som behövdes togs med hemifrån gården när man var i sina stugor under kyrkohelgerna. När befolkningen blir mer bofast börjar man också med djurhållning i området och exempelvis får, nöt och svin styckas på plats.

En avfallsgrop vid Sandåkersvägen innehöll fynd från 1600-talet, där ett målat fönsterglas med initialerna "HG" och ett bomärke är särskilt intressant. Målade fönsterglas förekom i högre stands- och köpmanskretsar under 1500-1600-tal. De gavs bort som minnesgåvor bland annat vid jubileer och bröllop. Vem personen med initialerna HG är har vi inte listat ut än, men det torde vara en person med hög status som var bosatt i Gammelstad. Kanske var glaset en gåva till en nyinflyttad borgare.

Fynd av importerad keramik tyder på långväga handel, kanske också med utlandet. På Hägnan och i området strax söder om kyrkan har tysk keramik hittats. Det är stengods tillverkat i Rhenlandet under 1300–1400-talet. Dessa fynd visar på kontakterna med Uppsala, då samma typ av keramik påträffas i de kyrkliga kvarteren där. Nederluleå församling låg vid den tiden under Uppsala stift.

Husgrunder och andra lämningar visar hur kyrkstaden vuxit fram och planerats. De ger en förståelse för hur tidigare byggnader har varit uppförda och placerade innan strukturen för stadsplanen slogs fast på 1600-talet. Ett exempel på detta kom fram vid arkeologiska undersökningar 2002. Vid Häradsvägen hittades då en husgrund som står på skrå mot dagens hus. Eftersom dagens bebyggelse ligger utifrån den stadsplan som lades fast 1621 bör detta hus vara äldre än så.

Det är efter 1621 då Luleå får stadsrättigheter som den bofasta bebyggelsen börjar etableras. Trots påbud sker ingen större inflyttning och efter bara ett par sekler flyttas stadens centrum på grund av att infartsleden och hamnen blivit för grund. Förutom som kyrkstad var det som hamnplats Gammelstad hade sin huvudsakliga funktion. Här lastades varor om och bytte ägare i handeln mellan kust och inland.

I det arkeologiska materialet saknas hantverksavfall av den typ som kan kopplas till marknadsplatser från den här tiden. Från senare tid finns dock spår efter en del hantverk på platsen. Bland annat har två smedjor från 1700-tal påträffats vid Gamla Bodenvägen. Vid Organistgränd har en välbevarad stenlagd källargrund påträffats från samma tid. Då endast en

liten del av den undersökts är dess funktion fortfarande oklar, men informationen är bevarad på plats i det som finns kvar av källaren.

Arkeologin bekräftar att det var kyrkan som etablerade sig först på platsen under medeltid med ett enklare kapell med tillhörande prästgård. Det finns inte något som tyder på att området nyttjats i större utsträckning innan dess. Behovet av att övernatta vid kyrkan gör att kyrkstugebebyggelsen uppstår och att dagens stenkyrka byggs för den växande församlingen. Gammelstads korta tid med stadsprivilegier har lämnat tunna kulturlager och förhållandevis sparsamt med arkeologiska fynd. Detta gör det extra viktigt att eventuella markarbeten föregås av arkeologiska undersökningar. Det går fort att förstöra det lilla som finns...

Sammanfattningsvis berättar fynden från Kyrkbyn och Hägnan en historia om när först kyrkan under högmedeltid etablerar sig i norr med först ett kapell och sedan kyrka och prästgård och sedan när denna under 1500-talet övergår i kungsgård då staten försöker få ett fastare grepp om Norrland. Parallellt förändras handeln där Gammelstad fungerat som ett nav där varor kommit och gått mellan Norrland och övriga Sverige och världen.